

Sonu Konsonla Biten Tabanlar.

- Ml.:** Aslı fiil : كلك *gel(-mêk)*; «venir»;
 Menfi : كلك *gêl-me(-mek)*, «ne pas venir»;
 Menfi iktidar: كلك *gel-ê-me(-mek)*, «ne pouvoir venir».
 Mutavaat fiili: كورنك *g'ör-ün(-mêk)*, «se voir, apparaître»;
 Menfi : كورنك *g'ör-ün-me(-mek)* «ne pas apparaître»;
 Menfi iktidar: كورنك *g'ör-ün-ême(-mek)* «ne pas pouvoir appa-
 raître»;
 Müşareket fiili: *g'ör-üş(-mêk)*;
 Menfi : *g'ör-üş-me(-mek)*;
 Menfi iktidar : *g'ör-üş-ême(-mek)*.
 Sebepçi fiil : يادرمق *yap-dir(-mâk)*, «faire faire»;
 Menfi sebepçi: يادراماق *yap-dir-êma (-mak)* «ne pas pouvoir
 faire faire».

Öteki karmaşık sebepçi fiillerde, ve yine meçhul, sebepçi meçhul, karmaşık sebepçi meçhul siygalarında da böyledir; ve bunlardan sonun-
 cusu yani karmaşık sebepçi meçhul, içlerinde en uzun bir manzara gös-
 termektedir.

- Ml.:** Menfi: *il-iş-dir-îl-me(-mek)*; «ne pas être attaché»;
 Menfi iktidar : *il-iş-dir-il-ême(-mek)* «ne pas pouvoir être
 attaché».

Sonu Vokalle Biten Tabanlar.

- Ml.:** Aslı fiil : اويومق *uyu(-mâk)* «dormir»;
 Menfi : اويوماق *uyû-ma(-mak)* «ne pas dormir»;
 Menfi iktidar: اويومامق *uyu-yâma(-mak)* «ne pas pouvoir dormir».

Bütün hallerde menfi ve menfi iktidar lâhikaları görülüyor ki, hep
 en sonra gelmektedir.

593. İHTAR. — Eski Osmanlıca'da bu lâhikanın başı dar vokalli bir çeşidine ait
 izler bulunmaktadır.

söyle, eski	-mi	yen, gelecek, yor;
ara, şakı	-nu	yan, yacak, yor;
büyü	-mi(mü)	yen, gelecek, yor;
uyu	-mu	yan, yacak, yor; vs.

Bu vaziyetlerdeki istikbal siygalarının (y) den sonraki (e, a) ları, söylenişten düşer.

Nitekim MENINSKI (§. 161) *سوءعتك sevememek* mastarı yanında *سوءعتك sevimemek* şeklini veriyor. Mk. *كوزليومدم* ve *كايومامش* [1] (*Kırk vezir*, s 115 ve 47) ki, bu lâhikaların - (y)uma -ve- (y)üme- söylenişli olduklarını (*anlayumamış, gözleyümedim*) tahmin ediyor.

Bu eski zamanlardan arta kalmış kelimeler delâlatıyla menfi iktidar fiili eski bir karmaşık fiil sayılabilir ki, bunda *u (-mak)* = kadir olmak «pouvoir» ve *u-ma(-mak)* kadir olmamak «ne pas pouvoir» fiilleri yardımcı olarak bulunmaktadır. [2] Bunun böyle olduğu F. K. W. MÖLLER (I, *Uigurica*) daki şu cümleleri delâletiyle anlaşılmaktadır.

Kötürü umatı, kötürgäli umatıl'ar, bilgäli udung.

Çağatayca'da, Kırgızca'da ve diğer bir takım lehçelerde aynı mânada bir yardımcı olarak *al'-mak* «prendre» fiili kullanılmaktadır.

594. *Vurgulama.* — Menfi ve menfi iktidar fiillerinde vurgu daima -me- hecesinden evvelki hecededir. Mk. yukarıki misalleri. Bununla beraber menfi fiilin *muzari* temesinin (-me nefiy lâhikasını havi bulunan) son hecesinin: *sev-me°z* (bk. § 616) suretinde vurguyu kendi üzerine aldığı görülecektir.

Tenbih. — Bu menfi -me- lâhikasını, aynı fonemleri havi olmakla beraber -me°- suretindeki mastar isminin vurgulu sonucuyla karıştırmamalı. bk. § 711.

MALÛM «ACTIF» VE DAHA İYİSİ, ASLÎ «ÉLÉMENTAIRE» FİİL.

595. Daha evvelki sergileyişimizden sezileceği üzere *malûm fiil* adını verebileceğimiz şeyin ne olduğu anlaşılır: Türkçede malûm fiil, ne mutavaat, ne müşareket, ne sebepçi müteaddî, ne meçhul, ne menfi, ne menfi iktidar olmayan her fiildir.

Bu fiil «özgelemeç» denilen lâhikâlardan hiç birinin kendisinde bulunmaması ve emir siygasının müfret muhatabı kök ile aynı şekilde olmasıyla öbürlerinden ayırt edilir (mk. § 568).

Görülüyor ki, *malûm* (actif) kelimesini bu yolda bir anlayış, Fransızca'daki anlamından mühim bir suretle ayrılıyor. Bunun içindir ki, bunun adına *aslî* «élémentaire» demek daha iyidir. Çünkü hakikaten bunun tabanı aslîdir (§ 571).

İHTAR. — Şimdiye kadar tetkik edilen fiil binalarından müstakil olarak -ele- (-al'a-) suretinde devam ve kesret (istimrar «fréquentatif») fiil lâhikası izleri görülüyor ki, bu fiiller şunlardır:

kov-al'a-mak, ov-al'a-mak (bk. § 47), *tep-ele-mek*, [3] *gev-ele-mek, eş-ele-mek*. Bunların aslıları: *kov-mak, ov-mak, tep-mek* vs. dir.

[1] İzahı evvelki sahife notundadır.

[2] Götüremedi (götürmeç «e» kadir olmadı), götürmek için kadir olmadılar, bilmek için kadir oldun. A.U.E.

[3] Bunu *tepe-le-mek* (başın tepesine vurmak) mânasında olmamalı: *devamlı tep-mek*, demektir. A.U.E.

Yine şüphesiz bunlar da öyledir:

(*tirma-l'a-mak*) (muk. *tirma-mak*), *ırğa-l'a-mak* (muk. *ırğa-mak*) ve *güre-le-mek* (muk. *güre-mek*).

Muk. Altayca, -*gıl'a-lâhikası* (yine muk. § 864 ve tenbih) [1].

BÖLÜM IV. — Fiilde Sonuçluk Lâhikalar, Tasrif.

596. Muhtelif fiil siygaları sonuçluk (désinentiel) lâhikalarla elde edilir. 569 ve 571 inci bentlerde verilen kayıtları mezcederek bu siygaların şemasını şöylece verebiliriz:

(*Asli veya özgelemeçli*) *taban + tek veya çok sonuçluk lâhikalar.*

Yalnız bir tek fiil siygası: Emrin müfret muhatabı hiç bir sonuçluk lâhika almaz. Bununla beraber bir *sıfır* sonucu aldığını farzederek onu da bu şemaya sokabiliriz.

597. Fiil siygaları bütün fiillerde aynıdır, çünkü muhtelif fiil sonuçları ancak vokaller ahengi kanununun tayin ettiği çeşitlenmelerden başka bir değişikliğe uğramazlar.

Bunun neticesi olarak ta Türkçede yalnız bir türlü tasrif vardır, sakil fiiller diye ayrı bir şey yoktur (bununla beraber bk. § 615).

598. Biribirinden ayırt edilmesi gereken iki nevi fiil şekli vardır.

1° *Şahıs, tarz, zaman* (ki bunda fiil binası özgelemeç tarafından bildirilir) gibi fiilin taşıdığı bütün mânaları *aynı zamanda* ifade eden şahıslı fiil siygaları.

(Bunlar Fransızca'nın: «j'aime, tu aimes... yani seviyorum, seviyorsun» gibi siygalarına muadildir).

2° *Şahıssız veya isimcil* fiil siygaları.

Ki bunlar: *Mastarlar* (infinitif), *mastar* (hades) isimleri (nom d'action), *ortaclar* (participe), ve *ulaklar* (gérondif) tir (bk. § 694).

Ayrıca bu siygalar şahıslı siygaların bildirdiği aynı çeşitli mânaların hepsini fakat onlardan daha az tam bir surette olmak üzere ifade edebilir.

[1] Müellifin bu ciheti işaret etmesi çok yerindedir. Ancak bunlar yalnız -*al'a(-ele)* suretinde değil *kal'a(-kele)* gibi besbelli daba eski şekillerdeki lâhikalar halinde de görülmektedir:

Nitekim *dur-al'a-mak* (= duraklamak), *it-ele-mek*, *güd-ele-mek* gibi yukarıki misallere ilâve edilecek daha bir takımları arasında *çal-ka-l'a-mak*, *sil-kele-mek* gibi mastarlara da (aynı mânada olmak üzere) rastlanmaktadır. A.U.E.

Bunlar *ediş* «action» ve *oluş* «être» bildirerek bir taraftan fiile çekerler ki, hususî ehemmiyette bir vakıa olmak üzere bunların *fail* ve *mefuller* almak hassası vardır.

Bir taraftan da isme çekerler ki, bunlara isimcil (nominal) dememizin sebebi de budur. Yani bunlar sarf (morphologie) bakımından isimler gibidir (ki bu isim mânasını burada daha geniş mânasıyle: 1° alem «substantif» 2° sıfat «adjectif», katmaç «adverbe» diye almalıdır).

Bunun neticesi olarak bunlar bazan insirafî (déclinable), bazan insirafsız (invariable) olurlar. (bk. daha ileriye).

İsimcil fiil siygalarının bu melez (hybride) mahiyeti şu suretle de izah edilebilir:

Sev-miş «mazide seven; sevdi: il a aimé, qui a aimé» mânalarında olan bu kelimedeki *-miş*, fiil lâhikası olduğuna göre bir sonuç «désinence» dir (mk. § 134).

İsimcil fiil lâhikası olduğuna göre bir türeme «dérivation» lâhikasıdır.

Bu takdirde fiilin isimcil siygası, meselâ alem «substantif» ve insirafî olarak alındığı zaman isimlik taban gibi kullanılabilir; ve netice itibariyle denilebilir ki, isimcil siyga muhtelit «mixte» bir tabana yani 852 ve aşağısındaki bendlerde bahsi geçecek olanlara kıyaslanabilecek olan fiilcil isim tabanına yaklaşır. Eğer bu ondan farklı bulunuyorsa sebebi, bunun mânasının daha mücerret ve daha gramerce olması, ve her fiil üzerinden teşkil edilmek hassası hulunmasıdır. Esasen bu günkü Osmanlıca'daki türeme lâhikalarından bir çoğunun, menşede fiilin isimcil siyga lâhikaları olduğu görülecektir (mk. § 852; 860. zeyl; 865; 868).

599. *Fiilin isimcil siygalarının basınlığı ve rollerinin ehemmiyeti.*

— Fiilin isimcil siygaları çoktur ve çeşitlidir.

Üstelik, şahıslı siygalar dahi isimcil mahiyetlerinden tamamiyle kurtulmuş değildirler.

Hakikaten ileride görüleceği üzere, şahıslı siygaların en çoğu, karşılıkları olan isimcil siygalardan ancak kendilerinde bir şahıs sonucu bulunmakla ayırt edilirler. Şahıslı siygaların kalan kısmı yani teme (thème) (bk. daha ileride § 611), sarf (morphologie) bakımından bir takım isimcil siygalarla aynı görünüştedir.

Temenin isimcil mahiyeti, şu iki neticeyi doğurmaktadır:

1° Şahıs sonucunun bazan sıfır görünüşlü olduğu müfret gaipteki bir şahıslı fiil siygası, teme den ibaret bir vaziyete düşebilir; ve o zaman isimcil bir siyganın aynı sarf görünüşünü almış bulunur.

MI.: *sew-miş* مومش

1° = Sevdi «il a aimé» (şahıslı siyga);

2° Mazide veya şimdiki halde seven «qui a aimé, ayant aimé» (isimcil siyga).

600. — 2° Çok kere Türkçede şahıslı fiil siygalarının menşei, görünüşlerinden de anlaşıldığı üzere, müsnet «prédicat» olarak isimcil bir siyga (bir ortaç = participe) ile bunun ardınca gelen özden (cevherî) fiilden ibaret isim cümleleridir.

MI.: *sew-miş-im* مومش Sev-miş-im «j'ai aimé». *Sev-miş-im* sevmiş olan (kimse) yim «je suis (celui) qui a aimé [Muk. Fransızca'nın «je suis parti». Almanca'nın «ich bin

gegangen» mazisi ki, (gitmiş (kimse) yim = gittim) mânasındadır; ve İngilizcenin «I am going», hal - müzari siygası (ki) «gider (kimse) yim = giderim, gidiyorum, demektir].

Bu takdirde Osmanlıca daha ziyade bu örnekten ismi (isimcil) cümleler kullanmakta ve mümkün olan her siygaya (işlerinde اولاق ol'-mak fiilinden alınmış olanlar da dahil) özden (cevberî) fiili getirmek suretiyle o cümlelerin manzarasını çeşitlemekten hoşlanıyor.

IHTAR. — Aşağıdaki misallerde olduğu üzere bu ifadelerin bir takımı kendi hususî karakterlerini kaybederek hakikaten (şahıslı) fiil siygaları mahiyetini almış olmakla beraber, bir takımlarını bu rolü üzerine ancak kısmen almış oldukları için, bu yüzden bir ikircinlik (ambiguïté) mahiyeti göstermektedirler.

MI. : گاش اولاجتسك g'el-miş ol'-acak-sın.

1° «gelmiş (olan bir kimse) olacaksın «tu seras (celui ou quelqu'un) qui est venu»;

2° geleceksin «tu seras venu».

Birinci takdirde (yani «gelmiş olan bir kimse olacaksın») da tam mânasıyla bir isim cümlesi karşısındayız. İkinci takdir (geleceksin) de öncül müstakbel (futur antérieur) suretinde şahıslı bir fiil siygası; yani oldukça tereddüdü bir mahiyete olan, fakat alelâde tasrifin ifade edemeyeceği nuansları edaya müsait bulunan ikinci bir tasrif karşısındayız (ki daha ileride § 810 ve aşağısı bu siygalardan bahsedilecektir).

601. Şahıslı siygalarla asıl isimcil siygalardan arasındaki ayırt edilmemiş veya aracı (mutavassıt) siygalardan.

Yukarıda (§ 599) da aynı bir fiil siygasının isimcil (ortac) siyga, veya (müfret gaip halinde) şahıslı bir siyga hizmetini yapabildiğini görmüşük.

Esas itibariyle, kelâmın mânası ve yapılışı, onun bu iki kavramdan hangisi için kullanılmış olduğunu gösterir. Başka tâbirle söyleyeyim, bu siygalardan (ve elbette ki diğer fiil siygalardan - manzarası değilse bile) mânası, ekseri hallerde ayırt edilir.

Bununla beraber öyle hal ve vaziyetler olur ki, bunlarda bizzat mütekellimin şuurunda dahi bu ayırt ediliş yapılmaz. Bunun neticesi olarak bu siygalardan bazan - ne asıl isimcil siygalardan rolünü, ne de şahıslı siygalardan rolünü oynamayıp bu iki kullanım haddi içinde bulunan mutavassıt kullanışlar halinde görüldüğünü kabul etmek zorundayız. Bu ortaç (ve ayrıca türeme) siygalardan ayırt etmek için, bunlar teme (thème) ler suretinde kullanılır diyeceğiz; ve hakikatte tasrifli temeler olan şahıslı siygalardan bunları ayırt etmek için de, tasrifsiz temelerin bir nevidir diyeceğiz (ki bunlardan daha ileride § 799 ve aşağısı, bahsedilecektir).

602. Bu söylenen şeylerden şu çıkar ki, isimcil siygalardan şahıslı siygalardan arasında yapılan farkın sırf yapmacık olduğu haller vardır. Ancak fevkalâde hallerde meselâ bir taraftan -dim li şahıs siygasında, diğer taraftan -(y)en li ortaçta bu fark hakikî olur. Bununla beraber Türk - Tatar dillerinin mukayeseli tetkikine gidilirse, bunda da hal mazi (présent-passé) ortaçlığını eden ve bugün o kadar tam ve sahih bir rolü olan -(y)en lâhikasının eskiden -kan (-ken) şekliyle (şahıslı) insıraflı fiil temesi hizmetini yapmış olduğu görülür.

MI. : (Altayca) atkan-ım ki, aslı = atan (kimse) yim, yani attım «j'ai jeté».

Fiilde bu isimcil karakterin baskınlığı, Türkçede kelâm (kelime) kısımlarının birbirine karşılıklı girişik olması hakkında söylediklerimizi (§ 198) teyit etmektedir. Denilebilir ki, bir çok hallerde (burada mantıkça farkından bahsetmiyoruz) gramerce, fiil isimden ayırt edilmez.

BAHİS I. ŞAHİSLİ FİİL SİYGALARI.

603. Şahıslı fiil siygalarının yapılışı isimcil fiil siygalarının yapılışından daha karmaşıktır. İsimcil fiil siygalarında ancak bir tek sonuçluk lâhika vardır, halbuki fiil siygalarında çok kere bunlardan iki tanesi bulunur: (zaman ve tarz bildiren) teme alâmeti ve (şahıs bildiren) şahıs sonucu.

Şu halde, fiil siygalarının umumî şeması (bk. yukarıda, § 596) şahıslı siygalara tatbik edilince, şöyle bir düstur ile ifade edilir:

Asli veya özgelemeçli taban + teme alâmeti + şahıs sonucu.

Emir siygasını bu şemaya koyabilmek için onda *sıfır* teme alâmeti olduğunu kabul etmek yeter. Bunun neticesi olarak müfret muhatap emir siygası şu şema ile gösterilir:

(Asli veya özgelemeçli) taban + sıfır teme alâmeti + sıfır şahıs sonucu.

604. Asıl söylemek lâzımı gelirse, yukarıda gösterilen düstur, yalnız basit siygalar için (bk. § 628 ve aşağısı) şema hizmetini görür. Şahıslı mürekkep siygaların şemasını vücade getirmek için «şahıs sonucu» kelimeleri yerine «yardımcı fiil» kelimelerini koymak yeter.

605. (Sekiz taneden ibaret olan) muhtelif teme alâmetleri daha ileride, § 611 ve aşağısında mütalaa edilecektir. Bunun aksine olarak, şahıs sonuçlarının üç çeşidini bir arada kümeliyerek şimdiden göstermeği faydalı buluyoruz.

Bunlar Osmanlı (ve umumiyetle bütün Türk) dilinde zamirli teşekülün kelime uclarına mahsus iki tipidir ki, bir taraftan şahıs zamirleriyle, bir taraftan mülkiyet lâhikalarıyla mukayese edilecektir.

Şahıs sonucu olarak kullanılan özden (cevherî) fiil, bilhassa şahıs zamirine (mk. § 551), ve asıl fiil sonlukları (terminaisons) ise mülkiyet lâhikasına yaklaşır. Gaipteki morfem (morphème) lerde bir başkalık olduğu için, bu mütalâa ancak ilk birinci şahıslar (müfret ve cemi mütellim ve muhatap) ta variddir (mk. § 552).

Bu levhaya (beş taneden ibaret) halet «cas» sonuçlarını (mk. § 243), ve esasen epeyce miktarda olan isimcil siyga lâhikalarını ilâve etmekle bütün Türk sarf (morphologie = şekliyat) ının bir hülâsası elde edilmiş olur; ve hemen anlaşılır ki, bunları iyice hatırdan tutmanın çok ehemmiyeti vardır.

ŞAHISLAR.	ŞAHIS ZAMIRLERİ.	EMİR SONUCU.	ÖZDEN FİİLİN MÖZARII	ASIL FİİL SONLUĞU.	MÜLKİYET LAHİKASI.
MÜFRET	Mütekellim ben.	{ (Eski Osm. : - <i>eyin.</i>)	{ ف - ی - یتم. (Eski Osm. : - <i>em, - in, ven.</i>)	{ م - م.	{ م - [<i>i</i>] m.
	Muhatap sen.	{ sıfır. (Eski Osm. : - <i>ki, - kil.</i>)	{ (سین) س - سین. (Eski Osm. : - <i>sen.</i>)	{ (ک) ک - ن.	{ (ک) ک - [<i>i</i>] n.
	Gaip o.	{ سین (سین) - سین	{ در - <i>dir.</i>	{ sıfır.	{ ی (-) - (س) i.
CEMI	Mütekellim biz.	{ ه (ه) - (ی) elim	{ ه - ی - یتم. (lehçe : - (y) <i>ik.</i>)	{ (ک) ق - ک (-k).	{ م - [<i>i</i>] miz.
	Muhatap siz.	{ ه (ه) - veya ه (ه) - (ی) in, - (y) <i>iniz</i> (Eski Osm. : - [<i>i</i>] n.)	{ ه - سین. (Eski Osm. : - <i>siz.</i>)	{ م - ن - یز.	{ م - [<i>i</i>] niz.
	Gaip on'lar an'lar. (1)	{ سین (سین) - سین. - <i>sinler.</i>	{ در - <i>dirler.</i>	{ ل - ل.	{ ل - <i>lerl.</i>

606. Şahıslı siygalar şunlardır:

1° Emir siygası:

2° (Emir siygasından maada zaman ve tarzlardan ibaret) sekiz fiil temesinden yapılmış muhtelif siygalar.

TENBIH. — Bu sergileniş devamınca emsile (paradigmes) olarak:

سومك *sev-mek* «aimer»,

اودومق *uyu-mak* «dormir».

mastarlarını kullanacağız ki, birincisi bütün Türk gramercilerinin geleneğine uygun olmak üzere tarafımızdan da kullanılmış (ön sınıftan) bir örnektir; ikincisi ise (ard sınıftan) bir örnek olup, sonu vokalli olan (ve bu yüzden bir takım hususiyetler gösterdiği için ilerledikçe tarafımızdan kayd ve işaret olunan) bir kök göstermektedir.

Yine son derecede sık kullanılması dolayısıyla *ol'-mak* fiilinin tasrifine de alışmak iyi olur. Şurada Türkçenin sekiz çeşit vokalinden her biriyle yapılmış fiil köklerini bir arada gösterir mastarlar veriyoruz.

ard sınıftan	أصمق	<i>as</i>	(-mak);	ön sınıftan	اسمك	<i>es</i>	(-mek).
	طيقمق	<i>tık</i>			ديكمك	<i>dik</i>	
	صوفق	<i>soq</i>			سوكك	<i>sök</i>	
	طومق	<i>tut</i>			توتك	<i>tüt</i>	

I. EMİR.

607. Malûmdur ki, emir siygası kendisinde teme alâmeti bulunmaması ve müfret muhatabında kökle veya tabanla bir şekilde olması yüzünden, diğer şahıslı siygalardan ayırt edilir.

Emir siygasının öteki şahısları fiil tabanına şahıs sonuçları katılmakla elde edilir, yani amelî bakımdan hepsi sanki müfret muhataba bu eklerin katılmasıyla oluyor gibidir. Diğer taraftan emir siygasının sonuçları öbür şahıslı siygalardan farklıdır (bk. 605 teki bende). Bunlar birinci ve üçüncü (mütekellim ve gaip) şahıslarda vurgulu olurlar.

Ml.: سومك *sev-mek* «aimer»,

Müfret	muh.	سو <i>sev</i> «aimer»;
	gai.	سوسين ، سومون <i>sev-si'n</i> «qu'il aime»,
Cemi	müt.	سودم <i>sev-eli'm</i> «aimons»; mk. s, 933 aşağısı;
	muh.	{ سوك veya سويك <i>sêv-iñ</i> «aimenz»;
		{ سوكز veya سويكز <i>sêv-iñiz</i> «aimenz»;
	gai.	سوسونلر veya سوسينلر <i>sev-sinlêr</i> «qu'ils aiment».

اولمق *uyu-mak* «dormir».

Müfret	muh.	اولمق <i>uyu</i> «dors»;
	gai.	اولسون <i>uyu-sun</i> «qu'il dorme».
Cemi	müt.	اولمق veya اولمق <i>uyu-y-al'im</i> «dormons»;
	muh.	اولمق veya اولمق <i>uyu-y-un</i> «dormez»;
		اولمق veya اولمق <i>uyu-y-unuz</i> «dormez»;
	gai.	اولسونلار <i>uyu-sunlar</i> «qu'ils dorment» [1].

اولمق *ol'-mak* «devenir, être».

Emir:

Müfret	muh.	اول <i>ol'</i> ;
	gai.	اولسون <i>ol'-sun</i> .

Ml.: [2] *padişah-ım çok yaşa* «vive le Sultan.» kelime, kelime: «vis longtemps, mon Padichah».

608. İHTAR. 1 — -(y)inüz lı cemi muhatap siygası daha kibar ve nazik sayılır.

-(y)in eki bazan *aman* (§ 1046 İhtar) ve [3] *haydı* (§ 1032 İhtar) katmaclarına bir nevi benzeşimli teşekkül ile katılır. Eski Osmanlıca'da cemi muhatap siygası lâhikası olan *-in* vokali kararsız veya yardımcı yani, şöyle: -[i]n idi.

Ml.: *قالماق kal'k-ma-n* (= *kal'k-ma-yin*) «ne vous levez pas».
هایدک hayd-in «allez» [4].

609. İHTAR 2 — Şark lehçelerinde maruf olan *gil* lâhikası, [ki bu da bizzat *gil'(-mak)* (yardımcı) fiilinin emir siygası *gil* rolünde bulunmuşa benziyor] eski Osmanlıca'da da emrin müfret muhatabına katılmış olarak kullanılırdı. Bununla beraber muk. Çin Türkistanındaki -*kin* lâhikası:

Ml.: *یا الہی ائمتہ ویر کل ینک یا gā ilāhī ümmet-ım vir-gil baña*. (Süleyman Çelebi-Mevlud 217 inci beyit) «Seigneur, accorde - moi ma nation».

سانمہ گل bu yer-e sen sen-t garib sen kendini bu yere yabancı sanma «ne te crois pas étranger à cette terre» (ayni yer, 21 inci beyt).

[1] Bu misallerden de anlaşılıyor ki, müellif ayrı teşekküllü olan iltizamî siygamızı da emir siygasına katarak ikisini bir tutuyor. (Müttekellimin müttekellime yani kendisine emir elmesi olamayacağı için) yalnız muhatabı ve gaipleri olan emir siygası gibi, iltizamî siygası da umumiyetle bir (talep) mânası verdiği için, bu iki siyganın gaiplerini ihtiyarî olarak birbirini yerinde kullanıyor. Allâh vere = Allah versin... gibi, fakat Fransızların kullandığı gibi, meselâ (sevelim = aimons) siygası, onlar için emir siygasının cemi müttekellimi olmakla beraber, bizim için yalnız (talep) mânasındadır. Bu itibarla iltizamî siygası talep mânasında emir siygasıyla birleştiği zamanlar olsa dahi, (tahakkümlü talep yani buyurmak) mânasındaki asıl emirle birleşemez. Teşekkül itibarıyla de emir siygasının (teme alâmeti) olmadığı halde diğer bir talep siygası olan iltizamînin teme alâmeti vardır. A.U.E.

[2] Bu *yaşa* suretinde yazılırdı, bu şekilde değildi. A.U.E.

[3] Bu da ahenge uygun olmuyarak *haydı* olacak. A.U.E.

[4] Bu misal müellif tarafından besbelli unutulmuş olup, tarafımızdan verilmiştir. A.U.E.

610. Müfret muhatap siygası müstesna [1] emir siygası yeni (Osmanlı) dilinde iltizamî - inşaiye (optatif - subjonctif) siygası yerinde de kullanılır :

Ml. : *ایستم که کلین ister-im ki g'el-sin* «je veux qu'il vienne».

Emir siygası, bilhassa tekrarlı olarak bazan hadeste ısrar ve devam mânasını bildirmeğe yarar.

Ml. : *hep siz söyle, hep ben dinle, ey bu l'âyık-mı? «eh! bon Dieu! voulez-vous que j'écoute à jamais?» İnfî'âl-i 'aşk «Dépit amoureux» s. 25;*

Ben g'evze-ler-i sev-me-m on'ar deyimden gibi öyüt öyüt «je n'aime pas les bavards, il parlent tout le temps comme un moulin».

Mk. Bundan hafifçe farklı olan, fakat içinde yine emir siygası bulunan bir teşekkül, § 1025 İhtar.

Emir siygasının bir başka kullanışı için bk., s 903, tenbih.

II. TASRİFİN BASİT SİYGALARI VE SEKİZ TEMEDEN YAPILMA MÜREKKEP SİYGALARI.

A. TEMELER.

611. Emir siygası bir tarafa dursun, Türkçede şahıslı fiil siygalarının hepsi doğrudan doğruya fiil tabanı üzerinden değil (§ 133 ve 569), teme üzerinden teşkil edilir.

Teme = fiil tabanı + teme alâmeti (ki bu bazan zaman mefhumunu, bazan tarz mefhumunu bildirir).

Görülüyor ki, bizim kendi itibarımıza göre, teme alâmetleri sonuçluk (désinentiels) lâhikalara dahildir.

612. Bu lâhikalar sekiz taneden ibaret olup, şöyle sekiz temenin doğmasına meydan vermektedir :

1° - [i] yor - [2] (- ىر -).

[1] Bununla beraber son zamanlardaki Osmanlıca'da ilk defa olarak cemi muhataba emir siygası yine inşaiye rolünde (fakat yalnız nazımda) kullanılmıştır :

... fakat vatan ikmâl-i şân için

Evlâdının kemûlini ister; o mutlakü ister ki

Siz de himmel edîñ, siz de yükseliñ.-T. Fikret (Halûk'un defteri.) A.U.E.

[2] - yor temesi sonu vokallî fiil kök veya tabanlarından sonra hep bu hâldedir :

şakı, eski |
uyu, yürü | -yor.

Fakat sonu konsonlularda -yor dan evvel söylenişte daima ahenge göre değişen bir vokal almaktadır ki, şimdiki yazımızda gösterilen bu değişiklik vaktiyle Arap harfii imlâda gösterilmezdi :

al' ; kır	- [ı] yor;	dol' , bul'	- [u] yor;
gel ; bil	- [i] yor;	g'ör , g'ül	- [ü] yor. A.U.E.

2° Süremlî «duratif» (veya zamanelik «actuel» teme lâhikası ki, mükellimin daha haberini verirken dahi olmak üzere bulunan şimdilik (hal-i hazır «présent») bir hadesi bildirir.

Ml. : سوور - *sev-igor-*;

اووور - *uyu-yor-*;

اوليور - *ol'-uyor-*.

TENBİH. — Temelerin ancak nazari bir varlığı olduğu için Fransızca'da bunlara karşılık bir kelime verilemez [1]. Bunların mânası burada verilen izahlardan ve bilhassa tasrifin basit siygalarını tetkikten (bk. § 623 ve aşağısı) yeteri kadar anlaşılacaktır.

613. -[i]yor- suretindeki teme alâmeti, 140'nci bendinde i kaideye muhalif olarak o vokalini alan biricik osmanlı lâhikasıdır ki, vokaller ahengine uymaz; ve katıldığı fiil tabanı her ne türlü olursa olsun aynı o yu muhafaza eder.

Bu kaide sapıklığı, bunun eski menşeiyle izah edilmektedir. Meselâ *sev-igor* siygasının aslı ilk zamanlarda *sevi-yor-ır* suretinde bir muzari temesi idi ki, bunun da mastarı *sevi-yormak* tan ibaret muhtelit bir mastardı. Bu mastar ise *sev-* köküne -(y)i eklemekle yapılmış bir ulak «gerondif» (s. 904 ve aşağısı) ile *yürü-mek* mânada olan eski yardımcı fiillerden *yor-ı-mak* kelimesi birleştirilip yapılmıştı. Bu aynı yardımcı fiil -(y)e li bir ulak olarak ta kullanılırdı ki, halen bazı yazılı metinlerde (*seve-yor-ır* yerine) *sevegor* suretinde kullanılan siyga da böyledir. Mk. III Praesens (Chiva): -*yor-men-* VAMB. Çağ. s. 26.

Eski Osmanlıca metinlerde bu siygalar tam manzaralarıyla görülmektedir:

Ml. : اولی یورر [2] fiilinden (*Kırk vezir*, s. 15);

کورمک [3] fiilinden (*Aynı-eser*, s. 75).

MENİNSKI (Institut. Ling. Turc. s. 147) nin şahidliğine göre *يورر* kelimesi, *yürür* (dahi §) söylenirmiş. Altayca'da -*yür-* vokallisi de var.

Bunda diğer süremlî (hal) «duratif» fiillerin teşekkülüne benzeyen (§ 826) ve Türk dillerince menus olan bir teşekkül var (mk. Gr. alt s. 57) mk. yine bu gramerin s. 923 (1342'inci bendin sonu) [4].

[1] Bununla beraber daha ileride (§ 795, İhtar) daki bir takım hallere bakınız ki, bunlarda fiil, salt ve sade (tasrifsiz) bir teme olarak sayılabilir. J. D.

[2] *Ol'-yor-ır*. A.U.E.

[3] *Gör-e-yor-ır*. A.U.E.

[4] Kâşgarî (D. L. T., III, 201) (*كأق قاقق کاقق-ماق, کاقق-ر*) mastarı vesilesiyle bu siyga hakkısında bazı malûmat veriyor ki, çok dikkate değer:

«Argu lehçesinde (bu mastarın muzarii) *قاققور* *qakıyur* dır. Onlar bu baptan olan muzari fiillerini ötrülü söylerler. Fakat bu, lehçe de bir rekiklikten ibaret olup bu ötrüsünden dolayı ona kıyas ve ittiba edilmez».

Bundan da başka olarak D.L.T. de yer yer başka misallerine de rastlanmaktadır:

ü'd'ik meni küçeyür
tün kün turab yığ'agu

er at menin gavrıyur
igler yame savrıyur C. 3, S. 207.

Hasret beni kahrediyor,
Gece gündüz durup ağhıyarak.

İnsanlar atlar benimle muhkenleniyor,
Hastalıklar da savıyor. A.U.E.

MI. :

- سور sev-er- (sev-mek) ten;
- يازار yaz-ar- (yaz-mak) tan;
- ير ye-r- (ye-mek) ten;
- دير de-r- (de-mek) ten;
- قور ko-r- (ko-mak) tan.

615. MÜSTESNALAR. — Aşağıdaki tek heceli köklerin muzari temesi -[i, ı] r- olur:

1. - آلق aļ-ır (آلق aļ-mak) tan;
2. - قالىق kaļ-ır (قالىق kaļ-mak) tan;
3. - صانق san-ır (صانق san-mak) tan;
4. - وارمق var-ır (وارمق var-mak) tan;
5. - گلك g'el-ır (گلك g'el-mek) ten;
6. - ويرمك ver-ır (ويرمك ver-mek) ten;
7. - ايرمك er-ır (ايرمك er-mek) ten; [1]
8. - بيلمك bil-ır (بيلمك bil-mek) ten;
9. - اوزوق vur-ur (اوزوق vur-mak) tan;
10. - بولوق buļ-ur (بولوق buļ-mak) tan;
11. - طورمق dur-ur (طورمق dur-mak) tan;
12. - اولوق ol-ur (اولوق ol-mak) tan;
13. - اولمك ol-ür (اولمك ol-mek) ten;
14. - بولمك bøl-ür (بولمك bøl-mek) ten; [2]
15. - كورمك g'ör-ür (كورمك g'ör-mek) ten.

براقق biraq-mak ve ياتق yat-mak mastarlarının muzarileri, farksız olarak براقار biraqar veya براقير biraq-ır (veya براغير biraq-ır) [3] ياتار yat-ar veya ياتير yat-ır olur.

sor-mak mastarı (sual etmek) mânasında olduğu zaman muzarii muttarid olarak sor-ar, ve (emmek) mânasında olduğu zaman sor-ur olur.

Dikkat edilmeli ki, bütün bu müstesnalarda kök sonlarında bir kapak (r veya l) vardır.

[1] Bu mastarın muzarii ir-er daha doğrusu er-er olduğu halde, müellif bunu ir-ir suretinde görüp er-er diye yanlış okuduğu için bu tertibe sokmuştur A.U.E.

[2] Bunun da muzarii bøl-er olduğu halde, müellif bøl-ür suretinde yanlış okuduğu için bu sıraya almış. A.U.E.

[3, 3] Halk ağzında bazan tek heceli kökle braq-mak diye söylenen mastarın muzarii braq-r (= braq-ır) gibi söylenir olmakla beraber, yazı dilinde bunun mastarı (biraq-mak) ve muzarii biraq-ır (= biraq-ır) suretindedir. (b) den sonraki (ı) vokali bir az belirsiz olmakla beraber yine vardır. Hele nazımda muhakkak gösterilen yerleri de olur. yat-ır muzarii kullanışta yalnız «evliya» manasında isim olarak kullanılır; yatmak mastarının muzarii daima yat-ar olur. A.U.E.

İHTAR. — Bugün az kullanılan قیلماق *kıl-mak* mastarının muzari temesi *kıl-ar* dir ki bu, eskiden قیلور *kıl-ur* suretinde söylenirdi. دكك *dey-mek* mastarında da böyledir.

616. Menfi ve menfi iktidar fiillerinin muzari temesi, gayri kıyası olarak -r- yerine -z- (-ز-) konsonu katılmakla yapılır.

Ml.: سومز *sev-mê-z* (sêv-me-mek «ne pas aimer») den;

سومز *sev-ême-z* (sev-ême-mek «ne pouvoir aimer») den;

اويوماز *uyu-mâ-z* (uyû-ma-mak «ne pas dormir») den;

اويوماز *uyu-yâ-ma-z* (uyu-yâ-ma-mak «ne pouvoir dormir») den.

Muzari temesi şekilce muzari ortaciyle aynı şekilde olduğu için, bunlar birbirine karışır.

§ 594 te verilen kaidenin hilâfına olarak, vurguyu alan menfi temesi hecesidir [1]*.

[1] Menfi iktidardaki-eme (-ama) larda ise, yine vurgu-me (-ma) dan evvel gelen (e,a) vokallerindedir. A.U.E.

* *Müzari temelerinin çeşitlenmesindeki esaslar* : Kendi tetkiklerimize göre şöyledir :

1° a) Tek veya çok heceli müspet halindeki kök ve tabanların son harfi vokal ise, katılan müzari temesinin çeşidi daima -r- dir :

A. Sonu vokalli.

Tek heceli de.		e) den sonra :	}	<i>ye-r, de-r;</i>
		o, u) dan sonra :		<i>ko-r, yu-r.</i>
Çok hecelide.		e) den sonra :	}	<i>söyle-r, bile-r, iste-r, inle-r, dinle-r, döşe-r, benze-r, gülüm-</i> <i>se-r, v.s.</i>
		a) dan sonra :		<i>anla-r, uza-r, yaşa-r, kapa-r, tıka-r, yıpra-r, uğra-r, yı-</i> <i>ka-r, v.s.</i>
		i) den sonra :		<i>eski-r, v.s.</i>
		ı) dan sonra :		<i>şakı-r,acı-r, kazı-r, v.s.</i>
		ü) den sonra :		<i>büyü-r, sürü-r, v.s.</i>
		u) dan sonra :		<i>koru-r, kuru-r, ulu-r uyu-r, v.s.</i>

b) Çok heceli menfi halindeki tabanların son harfi, esasen menfi alâmetinin vokali olduğu için, katılan müzari temesinin çeşidi daima (r den değişme ve onun yerine olan) -z- dir :

ye-me-z, de-me-z, ko-ma-z, söyle-me-z, anla-ma-z, eski-me-z, şakı-ma-z, kora-ma-z, büyü-me-z, sev-me-z, bil-me-z, gör-me-z, gül-me-z, bak-ma-z, bıç-ma-z, koş-mâ-z, bul-ma-z, ye-yeme-z, di-yeme-z, ko-yama-z, söyle-yeme-z, anla-yama-z, eski-yeme-z, şakı-yama-z, koru-yama-z, büyü-yeme-z, sev-eme-z, bil-eme-z, gör-eme-z, gül-eme-z, bak-a-ma-z, bıç-ama-z, koş-ama-z, bul-ama-z, v.s.

2° Çok heceli müspet halindeki tabanların son harfi konson ise, kalın ahenklilerde -ar, -ır, -ur; ince ahenklilerde -er, -ir, -ür, den biri olur.

a) Kalın ahenklilerde tabanın son hecesi vokali (a, ı) dan biri ise müzari teme alâmeti daima -ır ; ve u ise daima ur olur.

b) İnce ahenklilerde tabanın son hecesi vokali (e, i) den biri ise, müzari teme alâ-

617. — 3° -miş - (-miş-).

Gayri muayyen mazi «passé indéterminé» temesi lâhikası ki, geçmiş bir fiili ifade eder.

Bu teme *muayyen mazi* «passé déterminé» temesinden (bk. daha ileride § 621) şu cihetten ayırt edilir ki, bunun ötekisi kadar kat'i ve sabit bir mânası yoktur: Esas itibariyle, kendisi tarafından görülmüş «şuhudî» olmayup başkasından işidildiğine göre, nakledilen «nakli» geçmiş bir fiili bildirir [1].

[1] «Şuhudî» dediğimiz muayyen mazi, bir şuurlu mazidir ki, mazide yapılan bir işin mütekellimin şuru dahilinde olduğunu bildirir.

«Nakli» dediğimiz gayri muayyen mazi ise bir şuursuz mazidir ki, mazide yapılan bir işin mütekellimin şuru dahilinde olmadığını bildirir; bunda şuursuz mazi «nakli» mânası da vardır: *Al.. kar yağmış* (= yağdı da haberim yok); *uyumuşum* (kendim farkında olmadan uyudum); *tiren kalkmış* (başkasından işittiğime göre tiren kalktı), vs. Şuursuz mazinin şuurlu mazi yerinde kullanıldığı da olur: *Tiren kalkmış (dır).. imek* mastarının şuursuz siygaları, muzari mânasında da olabilir: *Hava güzel imiş* (hava güzeldir de benim haberim yok.) A.U.E.

meti daima -ir ; ve ü ise daima -ür olur.

B. Sonu konsonlu.

a. Kalın ahenkli tabanlarda :

Son taban hecesi (a veya i) li.	kar(a)r kap(a)n sav(a)ş al'd(a)t az(a)l ay(i)r çırp(i)n çal(i)ş kaç(i)rt kap(i)l	-ir;	Son taban hecesi (u) lu.	sav(u)r yol(u)n tut(u)ş ay(u)t boz(u)l	-ür.
------------------------------------	---	------	-----------------------------	--	------

b. İnce ahenkli tabanlarda :

Son taban hecesi (e veya i) li.	gös(i)r din(i)n söyl(e)ş aın(i)t yüks(e)l cev(i)r bil(i)n gir(i)ş inc(i)t çek(i)l	-ir;	Son taban hecesi (ü) lü.	köp(ü)r gör(ü)n öt(ü)ş büy(ü)t üz(ü)l	-ür.
------------------------------------	--	------	-----------------------------	---	------

3° Tek heceli müspet halindeki (yu+n, ko+n; de+n, ye+n, gibi) kök ve tabanların son harfi konson ise :

a) Kalın ahenkilerde son hecenin vokali ne olursa : (a, i, o, u) olsun, muzari teme alâmeti hemen daima -ar (ve müstesna olarak bazan : -ır veya -ur dan biri olur.